

MEHMED AKİF ERSOY'UN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA AHLÂK, ERDEMLER ve MEDENİYET İLİŞKİSİ*

Nejdet DURAK**

Öz

Mehmed Âkif'in içinde yetiştiği yıllar itibariyle dünya hızlı bir değişim süreci geçirmektedir. Üç büyük imparatorluğun dağıldığı, yeni ekonomik ilişkilerin, sömürgeci tutumların öne çıktığı bu süreçte toplumsal ve siyasal bunalımlar had safhaya ulaşmıştır. O, Osmanlı Devleti'nin çöküşünde etkili olan ve bu çöküşün ortaya çıkardığı değer erozyonunun çok gerçekçi bir tahlilini sunar.

Din ve ahlâk arasında çok sıkı bir bağ gören Mehmed Âkif, imanının kuvvetli olduğu zaman ahlâkî erdemlerin gelişip yerleşeceğini, kalplerde imanın gevşediği dönemlerde ise erdemsizliklerin doğacağını belirtmektedir. İslâm dininin bir ahlâk dini olması Mehmed Âkif'in üzerinde önemle durduğu bir husustur. Mehmed Âkif, ahlâkın temelini İslâm dininin getirdiği ilkeler bağlamında düşünür. Din dışında ahlâka temel arayanları tenkit eder. Batı karşısında bizi biz yapan, ayırt eden, medeniyet kurduran ruhu, bu ahlâkî değerlerde, erdemlerde görür. İslâm dünyasının geri kalmışlığı, bu değerlerden uzaklaşmanın, tembellik gibi erdemsizliklere düşmenin bir sonucudur.

Eserlerinde iyi ve kötü, erdem ve erdemsizlik gibi ahlâkî değerler insanın ilişkide olduğu sosyal yapı içerisinde değerlendirmektedir. Onun eserlerinde ahlâkî erdemler, başta klasik ahlâk literatürlerinde yer alan adalet, doğruluk, cesaret, ölçülülük, sabır olmak üzere önemle vurgulanmaktadır.

---

* Bu Çalışma, 15-18 Ekim 2014 tarihlerinde Burdur'da düzenlenen "3 Ülke 3 Düşünür: Mehmet Akif Ersoy, Muhammed İkbal, Bahtiyar Vahapzade Uluslararası Sempozyumu"nda sunulmuş tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Doç Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, nejdetdurak@sdu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Mehmed Akif Ersoy, Medeniyet, Ahlâk, Erdem, Adalet

Relation Between Morality, Virtue and Civilization in Mehmed Akif Ersoy's World of Ideas

Abstract

The world was undergoing a rapid change while Mehmed Âkif was growing. In this process three great empires fell apart, new economic relations and colonial attitudes stood out. Social and political crises burst there withal. He presented a realistic analysis of the value erosion which was effective in the collapse of the Ottoman Empire and also revealed by this collapse.

Mehmed Âkif who sees a close relationship between religion and morality states that moral virtues are developed and settled when faith is strong and vices arise when faith is weakened in hearts. He emphasizes that Islam is a religion of morality. He discusses morality in terms of the principles of Islam. He criticizes people who are seeking a basis for morality other than religion. He sees the spirit which makes us distinctive in view of West in these moral values and virtue. Backwardness of the Islamic world is a result of getting away from these values and falling into vices like laziness.

In his works he assesses the moral values such as good and evil, virtue and vices with in the social structure that humans are related. Moral virtues are emphasized in his works, especially justice, truth, courage, temperance, patience that take place in classical moral literature.

Keywords: Mehmed Âkif Ersoy, Civilization, Morality, Virtue, Justice

Giriş

Mehmed Âkif Ersoy, son dönem fikir ve edebiyat dünyamızın çok yönlü bir şahsiyetidir. Kaleme aldığı eserleriyle millî kültürümüzü belirleyen temel değerleri gözler önüne sermiştir. Türk insanının manevi dünyasını tarihî derinlikli millî bir şuur içerisinde yorumlayan şair; İslâm dünyasının cehalet, taassup, hamaset, tembellik gibi sorunlara muzdarip olmasını sert bir üslup ile eleştirir. Eleştirilerini ve kurtuluş için çözüm yollarını daha ziyade sanatı ile ifade eden Âkif'in bu eleştirileri bugün bile kıymetini muhafaza etmektedir.

Mehmed Âkif şiirlerinde, insanların ve toplum hayatının ortaya çıkardığı, döneminin bütün sıkıntı ve buhranlarını gerçekçi bir tutumla gözler önüne serer. Bu gerçekçi tutumu şiirlerine konu olarak seçtiği insan ve olaylar üzerinden yakalamak mümkündür. İnsanların içinde bulunduğu cehalet, yanlış dinî telakkiler, geçim sıkıntıları, çaresizlikleri bütün açıklığıyla tasvir edilmektedir. Bu açıdan Âkif, 'sanat salt sanat içindir'; 'edebiyatta edebiyat dışında başka bir gayeye yönelmemelidir' şeklinde; sanatı toplum ve insan gerçekliğinin üzerinde bir yapılanma olarak değerlendirmek yerine, edebiyat anlayışında kendi

döneminin sorunları ve beklentileri doğrultusunda bir yol çizmiştir.¹ Bu yaklaşımı Mehmed Akif'in görüşlerini dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak incelemek gerekir. O, bir yandan döneminin toplumsal problemlerini bütün açıklığıyla ortaya koyan, içinde yaşadığı toplumun durumunu bütün yönleriyle ortaya seren realist bir şair iken, diğer taraftan da bu meselelerin çözüme kavuşturulması için getirdiği önerilerle idealist bir aydındır. Bir düşünürün fikirlerinin etkili olmasının en önemli ölçütlerinden biri de şüphesiz savunduğu ilkeleri hayatına ne ölçüde yansıttığıdır. Bu açıdan onun düşünceleri ve hayatı arasında bir bütünlük bulunmaktadır.

Mehmed Âkif'in yaşadığı yüzyıl toplumun her alanında önemli ve büyük değişimlerin çok hızlı gerçekleştiği bir dönemdir. Asırlarca kendi içine kapalı yaşamış, her alanda kendi kendine yetmeyi başarmış bir toplumsal yapı bu yeni süreç içerisinde bütün alanlarda büyük olumsuzluklar yaşamaya başlamıştır. 1683 Viyana bozgunu ile başlayan süreç, psikolojik olarak da Osmanlı toplumu üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Bu sürecin devamında Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminin başlangıcı kabul edilen 1699 Karlofça Antlaşması, Sakarya Muharebesi'ne kadar sürecek bir geri çekilme sürecini başlatmıştır. Böylesi bir dönemin hemen sonunda edebiyat hayatına başlayan Âkif, kendini yeni bir anlayışın, değişimin, çatışmaların ortasında bulur.² Şüphesiz her düşünür kendi çağının bir mensubu olarak, döneminin sorunlarıyla yüzleşmek durumundadır. Onun 1873'te dünyaya geldiği hatırlanırsa, 1896 yılından itibaren *Servet-i Fünûn* döneminde yazdıklarıyla şairimizin asıl edebî faaliyetini yürüttüğü 1908 ve sonrasında kaleme aldıkları arasında tabii gelişiminin dışında bir değişimin olmadığı görülecektir.

Yukarıda işaret edildiği gibi Âkif'in içinde yaşadığı yüzyıl önemli sosyal ve ekonomik olayların meydana geldiği bir dönemdir. O, *Süleymaniye Kürsüsünde, Hakkın Sesleri, Fatih Kürsüsünde* adlı eserlerinde yaşadığı şartların getirdiği sosyo-politik durumun da etkisiyle İslâm birliği idealini öne çıkarmıştır. Çünkü döneminin siyasi fikir akımlarının ortaya çıkardığı ayrılıkçı yaklaşımların sonuçlarını yakından müşahade etmiştir. O, İslâm Medeniyetinin geçmişinin Batı medeniyetinden her alanda daha üstün ve parlak bir medeniyet içerdiği anlayışını temel düstur olarak belirleyerek; dönemin dinî, medenî gelişiminin önünde bir engel olarak görülmesi anlayışının karşısında yer almıştır. Âkif'e göre Kur'an-ı Kerim insanlara en yüce ahlâkı, birliği, yardımlaşmayı, çalışmayı, ilme yönelmeyi emretmektedir. Şairimiz özellikle *Hakkın Sesleri*'nde, Kur'an ayetlerine ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak bu görüşlerini temellendirmektedir.

¹ Fazıl Gökçek, *Mehmet Akif'in Şiir Dünyası*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005, s. 50 vd.

² Kâzım Yetiş, *Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 177.

Mehmed Âkif'in şiirlerinin büyük bir bölümü okuruna nasihat şeklindedir. Şiirde yer alan zengin tasvir ve tahliller bu nasihat için bir hazırlık süreci olarak sunulmaktadır.³

Âkif, "İslâm'ı asrın idrakine uydurmak" için Batının tekniği dışında bir şeye muhtaç olmadığımızı ifade eder.⁴ Bu yaklaşıma göre İslâm dünyasının geri kalmasının altında tembellik, cehalet ve din adına uydurulan çeşitli hurafeler bulunmaktadır. Bayyîğit'e göre: "Mehmed Akif, her şeyden önce dine sosyolojik anlamını aşan ve toplumu her yönüyle yönlendirecek, biçimlendirecek ve yönetecek anlamlar yükler. Bu anlamda Âkif, idealist bir şairdir. İslâm ideali Safahat'ının bütün sayfalarında karşımıza çıkar. İslâm toplumlarının çökme durumuna gelmelerinin ona göre tek sebebi; İslâm'dan, onun asli kaynaklarından uzaklaşmadır. Asli kaynaklardan uzaklaşmanın tabii bir sonucu olan, bid'at ve hurafelerde yorulmuş din anlayışının da Âkif'de ciddi bir şekilde sorgulandığını görüyoruz."⁵ Âkif, yazılarında ve şiirlerinde insanların ve toplumun içinde bulunduğu yanlış uygulamaları hata, zan, taklid, herze, akıl kârı olmama, kıyas-ı fâsid ve cehl gibi kavramları kullanarak tanımlamaktadır. O, bu olumsuzlukların aile, toplum ve devlet hayatındaki yansımalarını gözlemlemiş; maddi ve manevi bozulmalara nasıl yol açtığını büyük bir açıklıkla dile getirmiştir.⁶

Mehmed Âkif sanatı sadece estetik kaygıları göz önünde tutarak gerçekleştirilmemiştir. Onun için sanat aynı zamanda insanların kendisini, yaradılışının gayesini anlama ve bilme zemini. O bu hususu şu ifadelerle vurgulamaktadır. "*Hele edebiyâtın ahlâk ile münasebeti olmak lâzım geleceğini, bir hey'et-i içtimâiyeyi tehzib edecek en başlı vâsıtâ olacağını hatırmıza bile getirmemişiz...bizim böyle taklid yolunda meydana getirdiğimiz âsrâr-ı edebiyemiz insanı ya miskîn yapar, ya ahlâksız. İşte vaktiyle Şark'tan nasıl istifâde edememiş, zarar görmüşsek bugünde Garp edebiyâtından öylece mutazzarır oluyoruz...Biz bugün hey'et-i içtimâiyemizin gücünü açacak, hissiyâtını yüceltecek, hamiyetini galeyâna getirecek, ahlâkını tehzib edecek hülâsa bizi her ma'nâsıyla ders-i edeb verecek bir edebiyata muhtacız.*"⁷ Bu yönüyle sanat salt bir taklit, coşku ve duyguların tezahürü olmanın ötesinde

³ D. Mehmet Doğan, *Câmideki Şair Mehmed Âkif*, İz Yay., İstanbul 1998, s. 11.

⁴ Hasibe Mazıoğlu, "Mehmet Âkif Ersoy", *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif Ersoy'u Anma Kitabı*, Ankara 1986, ss. 7-28, s. 19.

⁵ Mehmet Bayyîğit, "Mehmet Akif'te Din ve Toplum Sorunu", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, Konya 1999, ss. 53-68, s. 56.

⁶ Bayram Dalkılıç, *Mehmed Akif'e Göre Mantık Yanlışları*, Konya, Tarihsiz, s. 89.

⁷ Mehmed Âkif, "Mukallidliği de Yapamıyoruz", *Sırâtmüstakim*, C. 3, ed. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 2014, s. 51.

İnsanın yaratıcısına yöneldiği, metafizik bir arayışın, çağına eleştirel bir bakışın, tefekkürün, insanları eyleme, ahlâki davranışa yönelten bir eylem alanıdır.⁸

Medeniyet Kavramı

Medeniyet kavramının birçok farklı tanımı yapılmıştır. Medeniyet kavramı, şehirlilik, yaşayış ve sosyal ilişkilerde insanca ve iyi durumda olma, ilim, fen, sanatta tekâmül etme olarak tanımlanmaktadır.⁹ Arapça'da *şehir* anlamına gelen *medine* isminden Osmanlı Türkçesi'nde türetilen *medeniyet* kelimesi anlam itibarıyla *yönetmek* (es-siyase) ve *malik olmak* anlamlarına gelen *deyn* (din) mastarıyla bağlantılı olduğu ileri sürülmüştür. *Medeni* (medeniyete) ve *medini* kavramları *şehir mensup olan, şehirli* anlamına gelmektedir. Dolayısıyla *bedevî* bir şehre mensup olmayan kişiyi nitelerken, *medenî*, hem sosyal hem siyasal hayata bağlı olmayı, şehir yaşamını ifade etmektedir. Bu bağlamda Grekçe'de *şehir* ve *şehir devleti* manasındaki *polis* kelimesi ile uyumludur. Türkçe'de, Arapça'dan gelen 'medeniyet' kelimesinin karşılığında olmak üzere eskiden 'ümran', *ma'mur*, *temeddün*, *hazariyet* gibi kelimeler kullanılırken son dönemde *uygarlık* kelimesi aynı anlama gelmek üzere kullanılmaktadır.¹⁰ Kısaca ifade etmek, gerekirse aynı kökten türeyen *din* ve *medine* kavramları temelde aynı manayı ifade etmektedir. *Din*, insanların ahlâki niteliğini belirlerken *medine* bunun doğal zeminini oluşturmaktadır. Medeniyet ancak böyle bir birlikteliğin sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Medeniyet (civilisation) kelimesi, Batı dünyasında ilk defa XVII. yüzyılda kullanılmıştır. Batı'nın önceki ve çağdaşı toplumlardan daha farklı ve ileri olduğunu ileri süren bir hayat tarzının adlandırılmasıdır. XIII. yüzyıl Aydınlanma düşünürleri medeniyet kavramını ilerleme idealiyle birlikte ele almışlardır. Aydınlanma dönemi ile belirginlik kazanan akılcılık, pozitivism, reformist talepler beraberinde sekülerleşmenin öne çıkmasına ve geleneksel değerlere bağlı toplumlar üzerinde çatışmaların ve yabancılaşmanın doğmasına neden olmuştur.¹¹

Medeniyet, batı dillerindeki *civilisation* kelimesinin karşılığıdır. *Civilisation*, şehirleşme anlamındadır ve batı dillerinde, Latince, *civis*, yurttaş, siyasal yaşam, devletle ilgili bütün yapılanmaları ifade eden *civilis*, *civitas*'tan

⁸ Ali Haydar Aksal, *Âkif Duruşlu Asım*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, s. 64 vd.

⁹ İlhan Kutluer, "Medeniyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, ss. 296-297, s. 296.

¹⁰ Kutluer, "Medeniyet", s. 296; Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 24.

¹¹ Tahsin Görgün, "Medeniyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28; ss. 298-301, s. 298; Cahit Baltacı, *a.g.e.*, s. 24.

gelmektedir.¹² Bu kelime de köken olarak şehir (site), vatandaş anlamına gelen *civitas*'tan kaynağını almaktadır. Bu anlamda eski Yunancadaki *polis* kelimesinin karşılığıdır. Medeniyet (civilisation) kavramının ifade ettiği muhtevayı XVIII. yüzyıldan önce kısmen *poli*, *police*, *civilisé*, *civiliser* gibi kavramlar karşılamaktaydı. Bu yaklaşıma göre, medeni toplumlar öncesinde ve karşısında *savage*, vahşî toplumlar ile barbar toplumlar bulunmaktadır. Bu bağlamda *civilisé* (uygarlaşmış), *politesse* (kibarlık), *police* (uyumlu toplum hali) gibi sıfatlara sahip toplumlar ile ifade edilen medenî insan şehirlî, erdemli, terbiyeli, kibar bir kişi olarak tanımlanmaktadır.¹³ Dolayısıyla *civilisation*; vahşet, barbarlık veya ilkelik durumunun aşıldığı bir toplumsal hayatı ifade etmektedir.

Avrupa'da XVIII. yüzyılda kullanılmaya başlanan '*civilisation*' kelimesi karşılığında medeniyet kelimesi Türkçe'de XIX. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Bu kelime ilk dönemlerde, *ünsiyet*, *tezhîb-i ahlâk*, *edeb-erkan*, *öğrenme*, *zariflenme*, *terbiye insaniyet*, vb. anlamlara gelmektedir.¹⁴ Baykara yabancı seyyahların XIX. yüzyılda Türkiye'ye yaptıkları seyahatlerin bu hususu vurgulayan birçok örnek içerdiğini vurgulamaktadır: “‘Civilisation’un sözlüklerdeki anlamında da ahlâk güzelliği, davranış mükemmelliği, terbiyeli oluşu işaretleyen unsurlar ağır basmaktadır.’”¹⁵ Bu bağlamda başlangıçta *civilisation*'un ahlâk güzelliğini, manevi değerleri içeren bir anlam boyutuyla kullanıldığını ifade edebiliriz. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra kaleme alınan eserlerde kelimenin manevi değerleri ifade etmenin yanı sıra teknik hususiyetleri de içerecek kapsam genişlemesine uğrayarak '*şehirlilik*', '*şehre ait*' manası da yaygınlaşmıştır.¹⁶

Medeniyet teriminin düşünce tarihi boyunca kazandığı anlamların ortak noktası şehir hayatının sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikimi, düzeyi ve fırsatları ifade etmektedir.¹⁷ Günümüzde medeniyet kavramı kültürler arasındaki temel farklılıklara işaret

¹² Alain Pons, “Uygar Olma ve Uygarlık”, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Çev. İsmail Yerguz, Haz. Philippe Raynaud, Stéphane Rials, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 941.

¹³ Lucien Febvre, “Uygarlık, Bir Kelimenin ve Bir Fikir Gurubunun Evrimi”, *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s. 21 vd.

¹⁴ Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992, s. 1-2, 20-22.

¹⁵ Baykara, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁶ Baykara, *a.g.e.*, s. 31-32.

¹⁷ Kutluer, *a.g.m.*, s. 296; Mehmet İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*, Ötüken Yay., İstanbul 1981, s. 181.

ederek, kültürel gruplaşma ve en geniş kültürel kimlik anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır.¹⁸

Tarihi gelişim süreci içerisinde birbirinden farklı bir çok medeniyetin tarih sahnesinde aynı zamanda yer aldığı bilinmektedir. Medeniyetler arasındaki ilişki, karşılaşmaların boyutu üzerinde farklı teorilerin ortaya konulduğu bir tartışma alanını doğurmuştur. Medeniyet kavramı üzerine yapılan tartışmalar, *ilkel* ve *medenî* ayrımının sübjektif ve önyargılı değerlendirmeler içerdiğini göstermektedir. Geçmişte büyük medeniyetler kurmuş, fakat zaman içinde bilim ve teknoloji bakımından geri kalmış toplumlar ilkellikle medenilik arasında bir sınıflandırmaya tabii tutulmaktadır. Kendini medeniyetin merkezine yerleştiren toplumlar diğerlerini medeniyet dairesinin uzağında görmektedir.¹⁹ Her toplum yapısının temelindeki inanç ve buna bağlı ahlâk nizamı kültürü şekillendirir. Medeniyete vücut veren şey her toplumun sahip olduğu kültürdür. Medeniyet bir açıdan bu inanç ve ahlâk nizamının somutlaşmış tezahürüdür. Medeniyet aynı zamanda kültürü ilerleten, derinleştiren, zenginleştiren, kültürel unsurların niteliğini biçimlendiren bir kaynaktır.²⁰

İslâm dünyasında başta Fârâbî ve İbn Sina olmak üzere, filozoflar insanın medenî bir varlık olduğundan hareketle, ahlâkî erdemlerin ancak medenî bir hayat içinde gerçekleşebileceğine vurgu yapmaktadırlar.²¹ Dolayısıyla medeniyet ve şehir, manevî değerler açısından olumlu gelişmelerin yaşandığı bir ortamdır. Bu açıdan her medeniyet, kendine özgü bir değerler sistemine sahiptir. Ayrıca her medeniyeti belirleyen dinî bir telakki söz konusudur. İslâm medeniyeti İslâm dini ve onun değer anlayışı üzerine şekillenmiştir.²² Cemiyet, medeniyet ve milletlerin teşekkülünde dinler başlıca etkidir. Tarihi süreç içerisinde dinler medeniyetlere kaynaklık ederken, medeniyetlerin meydana getirdiği bir din bulunmamaktadır.²³ Medenileşme, ruhî, manevî ve fikrî yükselişin mertebesidir.²⁴

¹⁸ Samuel P. Huntington, "Medeniyetler Çatışması mı?", *Medeniyetler Çatışması* (içinde), der. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara 2000, ss: 22-49, s. 24.

¹⁹ Yılmaz Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s. 16-17.

²⁰ Özakpınar, *a.g.e.*, s. 28-29.

²¹ Kutluer, *a.g.m.*, s. 297.

²² İbrahim Arslanoğlu, "Kültür ve Medeniyet Kavramları", <http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/kulturvemedeniyet.pdf> (11.07.2014), s. 6.

²³ Osman Turan, *Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980, s. 10.

²⁴ Bayram Ali Çetinkaya, "Medîne, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti -Medîne'den Medeniyete-", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, 2010, ss. 5-50, s. 21.

Etimolojik tahlillerin de gösterdiği gibi din, İslam medeniyetinin ortaya çıkışı ve şekillenmesindeki en önemli etkidir. İslâm medeniyeti, Batı medeniyetinin seküler yapısına karşılık, dini karakterli bir medeniyettir.²⁵ Bilindiği gibi İslâm dini, kişinin ve toplumsal hayatın her unsurunda, maddi ve manevi değerler arasında bir bütünlük sağlayarak, ölçülü bir denge tesis etmektedir. Bu dengenin bozulması, insanların manevi yönünün ihmal edilmesi, Batı medeniyetinde olduğu gibi bir medeniyetin bütünlüğünü parçalamakta, olumsuzluklara yol açmaktadır.²⁶ Bu bağlamda İslâm medeniyeti sadece ruhçu veya materyalist bir dünya görüşünü benimsemez. İslâmiyet, bir inanç ve ahlâk nizamı olarak, toplumun yapısını, kültürünü belirleyen bir medeniyettir.²⁷ İslâm medeniyeti; ahlâk, erdem ve değerleri ön plana çıkarmıştır.²⁸

Medeniyet kavramı, XIX. yüzyıl Türk aydınlarının üzerinde önemle durduğu bir konudur. Yukarıda işaret edildiği gibi, Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupalı Devletler karşısında giderek gerilemeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve askeri alanda sorunlar yaşaması, Batılılaşma çabalarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç içinde Batı medeniyetinin, Batı dışı medeniyetlere karşı tutumu Osmanlı aydınlarında hoşnutsuzlukların doğmasına neden olmuştur. Osmanlı coğrafyasının bir kısmının bu Batılı ülkeler tarafından medeniyet gerekçe göstererek ele geçirilmesi, Batı tarzı medeniyet telakkisine karşı tepkilerin ortaya çıkmasına, alternatif tezler üretilmesine neden olmuştur.²⁹

Âkif'in eserlerinde medeniyet kavramı, tezahürünü sadece kişinin fiziki ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayacak bir sistemle değil, aynı zamanda manevi, ahlâki ve metafizik değerlerini de barındıracak bir boyutta, İslâm medeniyet telakkisine uygun bir muhtevayla ele alınmaktadır. Akif'in de eserlerinde vurguladığı gibi bu iki unsurdan sadece birinin öne çıkması, sağlıklı bir medeniyet anlayışının doğurmaz. Bolay'a göre "İslâm, medenileştirici bir din olarak tamamen kendi esaslarından fıskıran çok özgün bir medeniyet kurmuş idi. Bu, İslâm'ın getirdiği imanın, zihniyet farklılığının, ilmin ve dünya görüşünün eseri idi."³⁰

²⁵ Cahit Baltacı, a.g.e., s. 35.

²⁶ Baltacı, a.g.e., s. 46.

²⁷ Özakpınar, a.g.e., s. 31-33.

²⁸ Çetinkaya, a.g.m., s. 41.

²⁹ Baykara, a.g.e., s. 79.

³⁰ Süleyman Hayri Bolay, "Mehmet Akif'de Sa'y (iş/Çalışma) Felsefesi", *I Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, Burdur 2009, ss. 747-752, s. 748.

Mehmed Âkif, döneminin şartları içerisinde öne çıkan Batılı medeniyet algısının ve onun öne çıkardığı insan ve ahlâk anlayışının karşısındadır. Şaire göre: “Avrupa medeniyeti, bir medeniyet-i fazıla, bir medeniyet-i hakikiye-i insaniye değildir.”³¹ Âkif, medeniyet anlayışının ahlâkî bir temele dayalı olmasına büyük önem vermektedir. Batı dünyasında yer alan Fransa, Almanya gibi ülkelerde yaşanan ahlâkî olumsuzlukların, sanki medeni olmanın bir gereğiymiş gibi sunulmasının karşısında olmuştur. Âkif’e göre; “*maymun gibi, taklide özenmek*” asla kabul edilemez; Alman, İngiliz, Fransız milletlerinin ahlâkıyla mütehallik olmayı tavsiyeden vazgeçip, kendi özümüze ve değerlerimize yönelmemiz bir zarurettir.³² Şaire göre din medenileşmenin karşısında yer almaz. Tam aksine din ahlâkın ve medenileşmenin yegâne ölçütünü belirlemektedir. Âkif, kökü mazide olan bir âtinin peşindedir.

Mütefekkirleriniz dîni de hiç anlamamış;
Rûh-i İslâm'ı telakkileri gâyet yanlış.
Sanıyorlar ki: Terakkiye tahammül edemez;
Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez.
...
Dîni tedkik edeceksek, dönelim haydi geri;
Alalım neş'et-i İslâm'a yakın bir devri:
O ne dehşetli terakkî, o ne müdhiş sür'at!
Öyle bir hârîka gösterdi mi insâniyyet?³³

Âkif, *Safahat*'la öncelikle Batılı medeniyet anlayışının ortaya çıkardığı sorunların bir paradigmasını bizlere sunmaktadır. Âkif'in “*medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar*” mısrasıyla ifade ettiği medeniyet telakkisi ile Batı emperyalizminin insan ve insani değerleri dışlayan, medeniyet adına medeniyete yakışmayan, sömürgeci tutumları, vahşeti ve ahlâksızlığı ifade etmektedir.³⁴

Onun medeniyet anlayışında iki yön önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi insanın gerçek değerinin kazandırıldığı, yüceltildiği bir kültür ve medeniyet zihniyetinin topluma kazandırılması; diğeri ise Batı medeniyetinin ulaştığı bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yakalanmasıdır. *Safahat*'ın altıncı kitabında yer alan Âsım nesli ideali bunu yansıtmaktadır.³⁵

³¹ F. Kadri Timurtaş, *Mehmet Akif ve Cemiyetimiz*, İstanbul 1987, s. 62.

³² Abdulvahit İmamoğlu, “Mehmet Akif'te Medeniyet Kavramı”, *İslâmî Araştırmalar*, C. 21, S. 3, 2010, ss. 165-71, s. 170.

³³ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015, s. 169.

³⁴ Timurtaş, *a.g.e.*, s. 65.

³⁵ İmamoğlu, *a.g.m.*, s. 171.

Ahlâk, Erdem ve Medeniyet İlişkisi

Âkif'in öne çıkardığı temel yaklaşım İslâm dininin bir ahlâk dini olmasıdır. Din ve ahlâk arasında çok sıkı bir bağ kuran Âkif, Allah inancının, korkusunun ve imanının kuvvetli olduğu zaman ahlâkî erdemlerin gelişip yerleşeceğini, aksi durumda ise erdemsizliklerin baş göstereceğini belirtmektedir.

*Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır;
Fâzilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklenden çekilmiş farz edilsin havfı Yezdân'ın...
Ne irfânın kalır te'sîri kat'iyen, ne vicdânın.
.....
O yüzden başlar izmihlâli milletlerde ahlâkın.
Fakat, ahlâkın izmihlâli en müdhiş bir izmihlâl;
Ne millet kurtulur, zîrâ, ne milliyyet, ne istiklâl.³⁶*

Görüldüğü gibi Âkif'e göre erdem duygusu sadece Allah korkusundan doğar ve bu ölçüt bütün ahlâk anlayışının temelini oluşturur. O, ahlâk ve erdemlerin kaynağını din duygusuna bağlamaktadır. Bu anlamda seküler bir ahlâk telakkisinin varlığını kabul etmez ve Allah inancının bulunmadığı insan ve toplumlarda ahlâkî çöküşün kaçınılmaz olduğunu belirtir.

Her din, bir ahlâk ve değer sistematiğine sahiptir. Dolayısıyla bütün dinlerde Tanrı her şeyin olduğu gibi ahlâkî değerlerin ve ahlâk kanununun da sebebidir. Bu açıdan İslâm ahlâkının ilk ana kaynağı ve temeli Kur'an ve Sünnettir. Kur'an-ı Kerim, bütün dinî hükümlerin dayandığı bir kaynak olduğu gibi ahlâkî hüküm ve kanunların da çıkarıldığı bir kaynak durumundadır:

*Göreceksin ki: Bu millette fazîlet en uzun,
En derin köklere yaslanmada; hem sonra onun,
Bir mübârek suyu var, hiç kurumaz: Dîn-i mübîn.³⁷*

Âkif'in burada vurguladığı husus toplumun inanç ve ahlâk sisteminin temelini İslâm dininin oluşturmasıdır. Onun Abdulaziz Çâviş'ten yaptığı tercümelemin bir kısmı ahlâk ve erdemler konusuna ayrılmıştır. “*Müslümanlıktaki Fezâil ve Âdâb*” başlıklı bölümde *iffet, emanet, rifk ve tahammül, tevekkül, kanaat, semahat ve muavenet, sabır, ahde vefa* gibi erdemler İslâm dinin getirdiği bakış doğrultusunda ele alınmaktadır.³⁸ O, bir söyleşisinde erdem ve mutluluk ilişkisini şu ifadelerle belirlemektedir: “Ben okuduğum şeyler arasında en güzeli

³⁶ Ersoy, *a.g.e.*, s. 267.

³⁷ Ersoy, *a.g.e.*, s. 404.

³⁸ İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1989, s. 293-322.

olarak Spinoza'nın bir sözünü sevdim: Saadet, faziletin mükâfatı değildir, faziletin bizzat kendisidir."³⁹ Döneminin bir İslâm aydını olarak, Doğulu ve Batılı kaynaklara vukufiyetini de gösteren bu tanım aynı zamanda mutluluk ve erdem ilişkisinin ayrılmaz birlikteliğine de işaret etmektedir. Âkif, *Süleymaniye Kürsüsünden* şiirinde bir Müslüman'ın sahip olması gereken temel erdemleri, Japonya milletinin sahip olduğu hasletlere atıfla şu şekilde ifade etmektedir:

*Müslüman demek için eksiği ancak tevhîd.
Doğruluk, ahde vefâ, va'de sadâkat, şefkat;
Âcizin hakkını i'lâya samîmî gayret;
En ufak şeyle kanâ'at, çoğa kudret varken;
Yine ifrât ile vermek, veren eller darken;
Kimsenin ırzına, nâmusuna yan bakmayarak,
Yedi kat ellerin evlâdını kardeş tanımak;
"Öleceksin!" denilen noktada merdâne sebat;
Yeri gelsin, gülerek, oynayarak terk-i hayat;
İhtirâsât-ı husûsiyyeyi söyletmeyerek,
Nef-i şahsîyi umûmunkine kurbân etmek;
Daha bunlar gibi çok nâdire gördüm orada...⁴⁰*

Şair, döneminin savaşlar ve sosyo-ekonomik olumsuzlukları içerisinde kalan insanların yaşadığı temel problemin, ahlâk bozukluğu olduğunu düşünmektedir. Ahlâkî bozukluğun tezahürlerini, fert ve toplum hayatı içerisinde erdemsizliklerle tespit etmemiz mümkündür. Âkif'e göre bu gibi ahlâkî erdemsizliklerden kurtulmak ancak İslâm ahlâkının getirdiği ahlâkî değerlerin hayata yansıtılması ile mümkündür. Fakat kendi gözlemlerine dayanarak İslâm dininin yanlış yorumlanması nedeniyle bu erdemlerin hayata aksettirilmesi, fert ve toplum hayatına kısa sürede kazandırılması noktasında çok da iyimser düşünmemektedir.⁴¹ İslâm dünyasının gerilemesinin sebepleri konusunda, mevcut durumun müsebbibi olarak dini değil, Müslümanların yanlış yorumlamalarını görür.

Âkif'in medeniyet anlayışında öncelikle Müslümanların kendi eksikliklerinin farkına varıp, bunları giderecek çareleri aramaları önem taşımaktadır. Ancak bu sayede diğer medeniyetler yakalanabilecektir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için Batı medeniyetinin bütün yönleriyle taklit edilmesini uygun bulmaz:

³⁹ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif*, L&M Yayınları, İstanbul 2007, s. 287.

⁴⁰ Ersoy, *a.g.e.*, s. 154.

⁴¹ Abdulvahit İmamoğlu, *Mehmed Akif ve İnanan İnsan*, Ravza Yayınları, İstanbul 1996, s. 51.

*Sâde Garb'in, yalnız ilmine dönsün yüzünüz.
O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin;
Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin.
Fen diyarında sızan nâ-mütenâhî pınarı,
Hem için, hem getirin yurda o nâfi suları.*⁴²

Âkif, Batı medeniyetinin ilim ve teknikte yakaladığı gelişmelere rağmen onların ahlâk ve insan anlayışlarının sorunlu olduğunu belirtmektedir. Maddiyattaki terakkileri ile insanîyetlerini, insanlara karşı olan muamelelerini karşılaştırmak mümkün gözükmemektedir. Gelişmek ve yükselmek için, Batı'nın ilmi ve fenni alınmalıdır. Fakat körü körüne, her şeyde, onları taklit etmekten uzak durulmalı ve kendi kültürüne, iç dinamiklere yönelinmelidir.⁴³

Bir toplumun ahlâkî değerlerini kaybetmesini ölüme eşdeğer olarak tanımlayan şair bir medeniyetin varlık koşulunu ve sürekliliğini, dinî temelli ahlâkî değerlere ve erdemlere bağlamaktadır.⁴⁴

*Oyuncak sanmayın! Ahlâk-i millî rûh-i millîdir;
Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllidir.*

Âkif, başta doğruluk, dürüstlük, adalet olmak üzere temel ahlâkî değerlere bütün çalışmalarında büyük yer vermiştir. O'na göre bir Müslüman kişinin temel niteliği temiz ve iyi niyetli olması, zulme hayatında yer vermemesi ve adaleti sürekli kılmasıdır. Şairimize göre yaşadığı dönemin temel toplumsal problemi ahlâkî hayattaki kırılmalardır. Bu olgunun en somut örnekleri ise adaletsizlik, sözünde durmamak, yalancılık, dalkavukluk, korkaklık, ikiyüzlülük, bencillik, fitne gibi erdemsizliklerdir. Bu olgu bir medeniyetin temel dinamiklerini etkileyerek onu medeniyet dairesinin dışına sürüklemektedir. Âkif bu durumdan kurtulmanın tek çaresinin hurafelerden arındırılmış İslâm ahlâkıyla gerçekleşebileceğini düşünmektedir. Bu açıdan o, adalet erdemini, dinî temelli ahlâkî değerlere dayandırarak ifade etmeye büyük özen gösterir. Adalet erdemi, Âkif'in üzerinde en çok durduğu erdemlerin başında gelmektedir. Âkif, bu erdemi incelerken, buna en çok ihtiyaç duyan kesimleri, başta kadınlar olmak üzere ele almaktadır. *Safahat*'ın birinci kitabında yer alan, *Kocakarı ile Ömer* şiirinde İslâm tarihinde ismi adalet kavramı ile özdeşleşen Hz. Ömer örneğinden hareketle bu erdemi, bir medeniyetin kurucu unsuru olarak öne çıkarılmaktadır.⁴⁵

⁴² Ersoy, *a.g.e.*, s. 404.

⁴³ İmamoglu, "Mehmet Akif'te Medeniyet Kavramı", s. 167.

⁴⁴ Ersoy, *a.g.e.*, s. 267-268.

⁴⁵ Ersoy, *a.g.e.*, s. 82 vd.

Adaletsizlik bir toplumun çöküşünü hızlandıran en önemli etkidir. Âkif, Ferid Vecdi'den yaptığı bir çevirisinde, bir Müslüman'ın öncelikli vazifesinin adaletli davranmak olduğunu vurgulamaktadır. Adaletin olmadığı yerde haksızlık, adaletsizlik, zulüm ortaya çıkacaktır.⁴⁶ Zira adalet toplumun huzuru ve sürekliliği için kendisine mutlak ihtiyaç duyulan bir erdemdir. Bu açıdan adalet erdemini kişinin kendi hayatında sergilemesi ve haksızlıklar karşısında sessiz kalmaması Safahat'ın pek çok yerinde işlenen bir konudur.

*“Adâlet isteyen bir kavmi vurmak gâlibiyet mi?
Nasîbin yok mudur bir parça olsun âdemiyyetten?”⁴⁷*

Ona göre gerçek çağdaşlık, medeni olmak, “insan” olabilmektir. Allah'ın yarattığı değerleri idrak edebilmektir. İnsanda böyle bir bilincin oluşabilmesi ancak bilgi ve erdem sahibi olmaktan geçmektedir. Âkif, insanların bu seviyeye ancak Kur'an'ı anlamak ve yaşamakla ulaşabileceklerini düşünmektedir.⁴⁸ Yukarıda işaret edildiği gibi dini temele alan bir ahlâk anlayışını öne çıkaran Akif'e göre ahlâklı olmanın ön koşulu insanların birbirlerine karşı haklarını gözetmesi ve adil davranmalarıdır.

Mehmed Âkif, *Hakkın Sesleri* ve *Fatih Kürsüsünde* Müslümanların kader ve tevekkül anlayışlarının yanlışlığını vurgulanmaktadır.

*“Kadermiş!’ Öyle mi? Hâsâ, bu söz değil doğru:
Belâni istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.*

.....
*‘Çalış!’ dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de ‘tevekkül’ sokuşturup araya,
Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!”⁴⁹*

Âkif, insanların içine düştükleri olumsuzluklar karşısında tevekkül ve kaderi anlamadan, ‘her şey Allah'tandır’ kolaycılığına kaçarak, kendi sorumluluklarını göz ardı etmesini de eleştirmektedir. Ona göre Allah insanın fiillerini kendi seçimlerine göre yaratır. Buna göre insanların doğru bir tevekkül ve kader anlayışına sahip olmaları ahlâkî yetkinliklerin kazanılmasının da kapısını açacaktır.

⁴⁶ Ferid Vecdi, “Müslümanlıkla Medeniyet; Tekâlif-i Hayât”, Çev. Mehmed Âkif, *Srâtmüstakim*, C. 5, s. 334.

⁴⁷ Ersoy, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁸ İmamoğlu, *a.g.m.*, s. 170.

⁴⁹ Ersoy, *a.g.e.*, s. 229.

Âkif, insanın tembellikten uzaklaşıp çalışkanlık göstermesini ahlâkî bir erdem olarak tanımlamaktadır. İnsanın yaradılış itibariyle meleklerden bile daha yüce ve muazzez olması, hayvanların seviyesine inmemesi, bir başka ifadeyle insanı insan yapan ahlâkî değerlerden uzak kalmaması için devamlı suretle çalışması, iş üretmesi zaruretine işaret eder. İnsanın eşrefi mahlûk olarak yüce değerleri kazanabilmesi ancak bu doğrultuda gayret göstermesi ile mümkün olabilecektir.

İnsan için çalışmak, ahlâkî bir yükümlülük, bir ödev, bir erdemdir. İnsanın çalışma sorumluluğu, ahlâk, hukuk, adalet, ceza ve mükâfat gibi kavramların kişi ve toplum hayatında bir değer ve anlam kazanmasını sağlar. Âkif; marifet, ilim, ahlâk ve erdemlere dayanan bir “*çalışma medeniyetini*” hedeflemektedir.⁵⁰ O, *Seyfi Baba* şiirinde çalışmanın insan hayatındaki değerine işaret etmektedir:

*Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası:
Dostunun yüz karası; düşmanın maskarası!*⁵¹

Benzer bir ifade *Safahat*'ın üçüncü kitabında *Hakkın Sesleri* şiirinde Necm sûresi 39. Âyette yer alan “*insanın kendi sa'yinden (çalışmasından, emeğinden) başka bir şey yok*” ifadesine dayandırılarak verilmektedir.⁵²

Âkif'e göre, kişinin sahip olması gereken çalışma erdeminin yöneldiği hedef yeni bir medeniyet projesidir. Bu hedefin yakalanması ile erdemli ve bilgili yeni bir medeniyet yükselecektir.

*Gökten inmez bir de hiçbir şey... Bütün yerden taşar;
Kendi ahlâkıyla bir millet ölür, yâhud yaşar.*

.....

*Bir halâs imkânı var: Ahlâkımız yükselmeli,
Yoksa pek korkunç olur katmerleşip hüsrânımız...
Çünkü hem dünyâ gider, hem din, eğer yapmazsanız.*⁵³

Âkif'in bu yeni medeniyet hedefinin temelinde metafizik bir değer anlayışı bulunmaktadır. İslâm, özü itibariyle ilerlemeye (terakkiye) engel bir din değildir. Müslümanların yanlış bir din ve tevekkül anlayışı içine düşmeleri böylesi bir algıyı gündeme getirmiştir.⁵⁴ Âkif, tıpkı İktbal felsefesinde olduğu gibi

⁵⁰ Bolay, *a.g.m.*, s. 752.

⁵¹ Ersoy, *a.g.e.*, s. 63.

⁵² Ersoy, *a.g.e.*, s. 177.

⁵³ Ersoy, *a.g.e.*, s. 274.

⁵⁴ Bolay, *a.g.m.*, s. 749.

her an iş üzerinde olan, yani hiç ihtiyacı olmadığı halde çalışan bir Allah tasavvuruna sahiptir. Bu dinamik Allah inancı yeni medeniyet anlayışının metafizik temelini ve en büyük itici gücünü oluşturmaktadır.

Âsım ve Âsım'ın Nesli

Âsım, Mehmed Âkif'in *Safahat*'in altıncı kitabında tanımladığı, ideal bir genci temsil etmektedir. Eser, şiir ile nesir arasında bir anlatım tarzına sahiptir. Hayali kahramanlar yerine günlük hayatta karşılığını görebileceğimiz dönemin genel anlayışını, atmosferini yansıtan karakterler ön planda yer almaktadır. Osmanlı Devletinin içine düştüğü durum oldukça gerçekçi bir bakış açısıyla sunulmaktadır. Köse İmamın oğlu olan Âsım üzerinden dönemin koşulları, eleştirisi ve bu durumdan kurtulmanın fikri temelleri üzerinde durmaktadır.⁵⁵ Yazar bu eserinde karanlığa taş atmak yerine ışık tutmaktadır. Şüphesiz her yazar döneminin izlerini, etkilerini taşır. Bu açıdan *Safahat*'in bu bölümü adeta yazarın kendi hayatından çıkardığı izlenimleri yansıtan, çağına ayna tuttuğu ve sorunlar karşısında susmak köşesine çekilmek yerine çare arayışını idealize eden bir prototip ortaya koyması nedeniyle önemlidir.

Mehmed Âkif, *insan* adlı şiirinde insanın mahiyetinin ne olduğunu ele almaktadır.⁵⁶ Bu şiirde insanın mahiyeti itibariyle meleklerden bile üstün bir yaratılışa sahip olduğunu, insanın yaratılıştan taşıdığı bu özü iyi bilememesinden dolayı kendisini “*Muhakkar bir vücûd*” zannettiği vurgulamaktadır. İnsan cevheri itibariyle bütün âlemleri içinde taşıyan bir varlıktır. Şiirin girişinde yer verilen Hz. Ali'nin: “Ey insan! Sen kendinin küçük bir cisim olduğunu sanırsın. Ama bütün âlem senin içinde gizlidir.” ifadeleri dinî-hikemî anlatıma uygun olarak insanın değerini yücelten, bu yüce değere uygun olarak insan olma sorumluluklarını hatırlatan, buna uygun davranışlara yönelmesini ifade etmektedir. “İnsan şiiri, taşıdığı fikirler bakımından, insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğunu bildiren Kur'an ayetleriyle paralellik göstermektedir. Kur'an'a göre insan yeryüzünde Allah'ın halifesidir ve ‘emanet’i yüklenmiş olması dolayısıyla Allah katında meleklerden daha yüksek bir değere sahiptir. Ancak bu ayrıcalığın sonucu olarak bir sorumluluğa da sahiptir. Akıl ve irade sahibi kılınan insan bu hasletlerini iyi ve doğrudan yana kullanabilirse, meleklerden daha yüksek fakat kötü ve yanlış tercih ederse, hayvanlardan daha aşağıdır.”⁵⁷

Âkif, *Safahat*'ta yer alan birçok şiirde olduğu gibi insanı ahlâkî bir amaç içerisinde idealleştirmektedir. Bu ideal doğrultusunda insandan yaratılıştan taşıdığı bu ilâhî cevhere uygun olarak temel ahlâkî değerleri hayatına yansıtmasını beklemektedir. Onun anlayışında insanı belirleyen temel vasıflar maddî nitelikler

⁵⁵ Aksal, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁵⁶ Ersoy, *a.g.e.*, s. 64 vd.

⁵⁷ Fazıl Gökçek, *a.g.m.*, s.103.

olmaktan ziyade manevi niteliklerdir: “*Cevherin toprak değil, pek başka bir ma'den senin.*”⁵⁸ Bolay’ın ifadesiyle: “Mehmed Âkif, evvelâ insana maneviyatçı bir hayat tarzı, materyalist görüş açısından uzak bir dünya görüşü, âleme ve hayata maneviyatçı bakış açısı vermektedir. Ona göre de hayat, maddeye irca edilemez. Bunun için insanın evvelâ sağlam bir imana sonra da şuurlu ve sistemli bir çalışmaya girişmesi lazımdır.”⁵⁹ İnsan, tabiatı hâkimiyeti altına almış, denizlere açılmış, yerin derinliklerindeki madenleri çıkarmış, gökyüzüne kanatlanacak hale gelmiş, hep daha ilerisini arzu etmiştir. İnsanın bütün bu çabaları ve evrenin hakikatinin ne olduğunu arayışı insanı diğer varlıklardan ayırt etmektedir. Âkif’e göre savaşlar ve yaşanan felaketler insanların bu değerlerinde erozyona neden olmuştur.

*Milletin halini gör, sonra da mâziyi düşün.
Kim bu yalçın kayalar sarsılacaktır derdi?
Öyle sarsıldı ki edvâra tezelzül verdi!
Köylünün bir şeyi yok, sıhhati, ahlâkı bitik.*⁶⁰

Âkif’in ideal bir Müslüman Türk gencini tasvir ettiği Âsım; ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtaracak, onu ideal bir ortama taşıyacak bir neslin sembolüdür. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıl ile birlikte belirginlik kazanan milliyetçilik akımları sonucunda geçirdiği sarsıntılar ve savaşlar ile Doğuda ve Batıda geniş topraklar kaybetmiş, yeis içerisine düşmüştür.⁶¹

Ahlâkî değer kaybı, kötü alışkanlıkların, tembelliğin yaygınlık kazanması, dinî pratiklerin hayattan çekilmesine neden olmuştur. Âkif’e göre yaşananlar, temelde bir insan problemidir. Milli Mücadele hareketinin başladığı bir dönemde kaleme alınan bu şiir, yeni bir umudun sesi olmuştur. Âsım, devleti içine düştüğü durumdan kurtaracak ideal bir neslin, gençliğin sembolüdür. Özellikle Çanakkale Savaşında Türk gençliğinin gösterdiği büyük gayret, ülkenin içine düştüğü zor koşullarda kendi kişisel emellerini, eğitimlerini bir tarafa bırakarak; kutsal bir amaç uğruna her türlü zorluğa fedakârlıkla atılmaları, bu ideal içinde tasvir edilmektedir.⁶² Âkif, Âsım nesli ideali içerisinde sadece savaşta canını vatanı uğruna feda etmekten çekinmeyen bir gençliği değil; aynı zamanda savaş sonrasında yeni bir medeniyetin kurucusu olarak bu gençliğin ahlâkî

⁵⁸ Ersoy, *a.g.e.*, s. 37.

⁵⁹ Süleyman Hayri Bolay, “Mehmed Âkif’in Düşüncesinde Felsefe Meseleleri”, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy’u Anma Kitabı*, Ankara 1986, ss. 29-36., s. 31.

⁶⁰ Ersoy, *a.g.e.*, s. 340.

⁶¹ Ersoy, *a.g.e.*, s. 335 vd.

⁶² Ersoy, *a.g.e.*, s. 385 vd.

misyonunu ifade etmektedir. Bu misyon temelde erdemleri esas alarak, ilerlemeyi hedeflemektedir.

Âkif, toplumun ahlâkî açıdan düzelmesi ve ilerlemesi için eğitime de büyük önem verir. “Dünkü ilmin bile bîgânesiyiz, câhiliyiz”⁶³ ifadesiyle döneminin din adamlarını ve eğitimcilerini yetersizliklerinden dolayı eleştirmektedir. Eğitimin düzeltilmesi aynı zamanda ahlâk temelli bir medeniyetin inşasını olanaklı kılacaktır. Âkif’in ifadesiyle: “Okuryazarsa ahâli, ne var yapılmayacak?”⁶⁴

Mehmed Âkif’e göre bir medeniyetin temelleri ahlâk üzerine yükselmelidir. Bu yenileşme, eski kökler üzerinde yeşeren bir ağaç misali olmalıdır. *Âsım* şiirinde bu hususu, şu mısralarla vurgulamaktadır:

*Şimdi, sen bizdeki kudretleri eşsen bir bir,
Göreceksin ki: Bu millette fazîlet en uzun,
En derin köklere yaslanmada; hem sonra onun,
Bur mübârek suyu var, hiç kurumaz: Dîn-i mübîn.
Hâdisat etmesin oğlum seni aslâ bedbîn...
İki üç balta ayırmaz bizi mâzîmizden.
Ağacın kökleri mâdem ki derinder cidden,
Dalı kopmuş ne olur? Gövdesi gitmiş, ne zarar?
O, bakarsın, yine üstündeki edvârı yarar,
Yükselir, fişkırıp, âfak-ı perişânımıza;
Yine bin vâha serer kavrulan imânımıza.*⁶⁵

Akif’e göre, sosyal gelişme, barış ve terakki için, her şeyden önce aydın-halk arasında sağlıklı bir iletişimin tesisi zaruridir. Bunun gerçekleşmesi için aydın zümre, yenileşme adı altında toplumun dinî değerlerine karşı düşmanlığı sonlandırmalı, toplumun manevi değerlerine uygun olmayan, yabancı düşünce ve siyasi telakkileri dayatmayı terk etmelidir. Ancak böylelikle arzulanan aydın-halk bütünleşmesi sağlanabilecektir.⁶⁶

Sonuç

Çalışmamızda ulaştığımız ana sonuçlardan birini, Akif’in edebiyatla ahlâk arasında kopmaz bir bağ kurması oluşturmaktadır. Sanat, sadece estetik kaygıların değil; metafizik, toplumsal ve ahlâki değerlerin ifadesi ile belirginleşen insanlara bir medeniyetin temelini oluşturan değerlere yöneltilen bir eylem

⁶³ Ersoy, *a.g.e.*, s. 404.

⁶⁴ Ersoy, *a.g.e.*, s. 243.

⁶⁵ Ersoy, *a.g.e.*, s. 404.

⁶⁶ Bayyığit, *a.g.m.*, s. 62.

alanıdır. Bundan dolayı onun şiiri hayat ve toplumun gerçekleriyle sıkı bir ilişki içerisindedir.

Âkif'e göre insanları, toplumları ve devleti ayakta tutan en önemli unsur, ahlâktır. Bundan dolayı şaire göre, millî ahlâk, milletin ruhudur ve medeniyetin gerçek kaynağıdır. O, Batı medeniyetinin sömürgeci anlayışlarının karşısında yer almıştır. Bu sömürgeci yaklaşımları tek dişi kalmış canavara benzeten şair aslında çağdaş medeniyete değil, manevi değerleri yadsıyan, insanlara eşit davranmayan, adaletsiz tutumların, sömürü medeniyetinin karşısında olmuş, kör bir taklitçiliğin karşısında yer almıştır. Maddeci telakkilerin karşısında, dinî değerlere ve imana sarılmayı, kısacası çağdaş medeniyeti inşa edecek manevi ruh ikliminin mahiyeti üzerinde durmuştur. İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden en önemli ayrımı, maddî nitelikleriyle belirginlik kazanan sömürgeci yaklaşımlar yerine, gönülleri, ruhları fethetmesidir.

Mehmed Âkif'in bütün eserlerinde öne çıkardığı hususlardan biri, kader ve tevekkül kavramlarına yönelik, dinî gerekçeler ileri sürerek yapılan yanlış yorumlardır. Tevekkül ve kader kavramlarının doğru bir şekilde anlaşılması, öğrenilmesi aynı zamanda ahlâki değerlerin kazanılmasını da sağlayacaktır. Dinî değerlerin halka doğru olarak aktarılması büyük önem arz etmektedir. Düşünürümüz bu gibi meseleler karşısında çözüm üretilmemesini eleştirmektedir. Âkif'e göre; medeniyet-ahlâk bağlantısının tesisinde kurucu unsur dindir. İslâm dini bu anlamda, çağın problemleriyle yüzleşen insanın, içine düştüğü buhranları aşmasında, değerlerin kaynağını oluşturan temel unsurdur.

KAYNAKÇA

- AKSAL, Ali Haydar, *Âkif Duruşlu Asım*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.
- ARSLANOĞLU, İbrahim, "Kültür ve Medeniyet Kavramları", <http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/kulturvemedenyet.pdf> (11.07.2014).
- BALTACI, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.
- BAYKARA, Tuncer, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992.
- BAYYİĞİT, Mehmet, "Mehmet Akif'te Din ve Toplum Sorunu", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, Konya 1999, ss. 53-68.
- BOLAY, Süleyman Hayri, "Mehmed Âkif'in Düşüncesinde Felsefe Meseleleri", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy'u Anma Kitabı*, Ankara 1986, ss. 29-36.
- , "Mehmet Âkif'de Sa'y (iş/Çalışma) Felsefesi", *I Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler*, Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Yayınları, Burdur 2009, ss. 747-752.

- ÇETİNKAYA, Bayram Ali, “Medîne, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti - Medîne'den Medeniyete-”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, 2010, ss. 5-50.
- DALKILIÇ, Bayram, *Mehmed Akif'e Göre Mantık Yanlıları*, Konya, Tarihsiz.
- DOĞAN, D. Mehmet, *Câmideki Şair Mehmed Âkif*, İz Yayınları, İstanbul 1998.
- ERSOY, Mehmed Âkif, *Safahat*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015.
- FEBVRE, Lucien, “Uygarlık, Bir Kelimenin ve Bir Fikir Gurubunun Evrimi”, *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- GÖKÇEK, Fazıl, *Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005.
- GÖRGÜN, Tahsin, “Medeniyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28; Ankara 2003, ss. 298-301.
- HUNTINGTON, Samuel P., “Medeniyetler Çatışması mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, Der. Murat Yılmaz, Ankara: Vadi Yayınları, Ankara 2000.
- İMAMOĞLU, Abdulvahit, “Mehmet Âkif'te Medeniyet Kavramı”, *İslâmî Araştırmalar*, C. 21, S. 3, 2010, ss. 165-71.
- , *Mehmet Âkif ve İnanan İnsan*, Ravza Yayınları, İstanbul 1996.
- İZZET, Mehmet, *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*, Ötüken Yay., İstanbul 1981.
- KUNTAY, Mithat Cemal, *Mehmed Akif*, L&M Yayınları, İstanbul 2007.
- KUTLUER, İlhan, “Medeniyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, ss. 296-297.
- MAZIOĞLU, Hasibe, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif Ersoy'u Anma Kitabı*, Ankara 1986, ss. 7-28.
- ÖZAKPINAR, Yılmaz, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- PONS, Alain, “Uygar Olma ve Uygarlık”, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Çev. İsmail Yerguz, Haz. Philippe Raynaud, Stephane Rials, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- SİRÂTIMÜSTAKİM, C. 1-5, Ed. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 2014.
- ŞENGÜLER, İsmail Hakkı, *Açıklamalı Mehmed Âkif Külliyyatı*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1989.
- TİMURTAŞ, F. Kadri, *Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz*, İstanbul 1987.
- TURAN, Osman, *Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, Nakışlar yayınevi, İstanbul 1980.
- YETİŞ, Kâzım, *Bir Mustarip Mehmed Akif Ersoy*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.